ILK BOLALIK DAVRINING PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Bo'riyeva Barno Kamoliddin qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
1-kurs talabasi
barnoboriyeva3@gmail.com

Tursunova Feruza Baxtiyor qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
1-kurs talabasi
tursunovaferuza2007@gmail.com

Choriyeva Shahribonu Umidjon qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti
1-kurs talabasi
shahribonuchoriyeva6@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20023215

Annotatsiya: Mazkur ishda ilk bolalik davrining (1 yoshdan 3 yoshgacha) psixik rivojlanish qonuniyatlari va o‘ziga xos bosqichlari tahlil qilinadi. Ushbu davr inson kamolotida "shaxsning shakllanish poydevori" hisoblanib, unda muloqot va faoliyat turlarining tub o‘zgarishi kuzatiladi. Tadqiqotning asosiy markazida bola va kattalar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimi hamda predmetli faoliyatning yetakchi o‘ringa chiqishi turadi.

Bunda bolaning nutqiy rivojlanishi, sensor idrok etish qobiliyati va ilk ixtiyoriy harakatlarining shakllanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, davr oxiriga kelib yuzaga keladigan "3 yosh inqirozi" fenomeniga alohida e’tibor qaratilib, uning ijobiy va salbiy jihatlari, bolaning "Men" konsepsiyasi shakllanishidagi o‘rni asoslab beriladi. Nutqning shakllanishi nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur quroli sifatida namoyon bo‘lishi ilmiy nuqtai nazardan ochib berilgan.

Xulosa qismida ilk bolalikdagi psixik rivojlanishning muvaffaqiyati bevosita kattalar bilan bo‘lgan hamkorlikka va bolaga yaratilgan emotsional muhitga bog‘liqligi ta’kidlanadi. Ushbu ma’lumotlar pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: ilk bolalik, predmetli faoliyat, nutq rivojlanishi, 3 yosh inqirozi, psixik taraqqiyot, sensor tarbiya, "Men" konsepsiyasi

KIRISH

Inson hayotining dastlabki yillari, xususan, ilk bolalik davri (1 yoshdan 3 yoshgacha) psixologiya va pedagogika fanlarida eng muhim va sermazmun bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davr bolaning nafaqat jismoniy o‘sishi, balki uning ruhiyati, ongi va ijtimoiy munosabatlarining tubdan o‘zgarishi bilan xarakterlanadi. Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, bu bosqichda bola va atrof-muhit o‘rtasidagi "ijtimoiy rivojlanish vaziyati" butunlay yangicha mazmun kasb etadi. Go‘daklik davridagi passiv kuzatuvchanlik o‘rnini faol, mustaqil va tadqiqotchi harakatlar egallaydi.[1]

Ilk bolalik davrining markaziy xususiyati — bu predmetli faoliyatning yetakchi o‘ringa chiqishidir. Agar go‘daklikda bola uchun kattalar bilan emotsional muloqot asosiy bo‘lsa, endi u ashyolar dunyosini zabt etishga kirishadi. Bola buyumlarning nafaqat shakli va rangini, balki ularning ijtimoiy vazifasini ham o‘rganadi (qoshiq bilan ovqat yeyish, taroq bilan sochni tarash

[1] Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya / Ruschadan M. Vohidov tarjimasi. – T.: "O‘qituvchi", 2018. – 245-248-betlar.

va h.k.). Bu jarayon bolaning intellektual salohiyatini keskin oshiradi va unda ilk mantiqiy bog‘liqliklarni tushunish ko‘nikmasini shakllantiradi. Predmetli faoliyat davomida sensor rivojlanish, ya’ni sezgi va idrokning o‘sishi jadallashadi.

Bu davrning yana bir muhim yutug‘i — nutqning jadal rivojlanishidir. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan vaqt oralig‘ida bolaning lug‘at boyligi bir necha o‘n barobarga ortadi. Nutq endi shunchaki ehtiyojlarni bildirish vositasi emas, balki atrofdagilar bilan muloqot qilish va o‘z harakatlarini boshqarish quroliga aylanadi. Bolada "avtonom nutq"dan ijtimoiy nutqqa o‘tish sodir bo‘ladi. Nutqning rivojlanishi bevosita tafakkur bilan bog‘liq bo‘lib, bu bosqichda ko‘rgazmali-harakatli tafakkur shakllanadi. Ya’ni, bola muammoni yechish uchun buyumlar bilan bevosita tajriba o‘tkazadi.

Psixologik nuqtai nazardan, ilk bolalik davrining yakunida insoniyat tarixidagi eng murakkab jarayonlardan biri — "Men" konsepsiyasining yuzaga kelishi kuzatiladi. Bola o‘zini atrofdagi narsalardan va boshqa odamlardan ajrata boshlaydi. O‘z ismini aytish o‘rniga "Men" olmoshini ishlata boshlashi uning shaxs sifatida o‘zini anglayotganidan dalolat beradi. Bu jarayon ko‘pincha "3 yosh inqirozi" bilan kechadi. Mazkur inqiroz bolaning mustaqillikka intilishi, o‘z irodasini namoyon qilishi va "Men o‘zim!" degan pozitsiyani egallashi bilan tavsiflanadi. Garchi bu davrda qaysarlik, negativizm va itoatsizlik kabi belgilar ko‘rinsa-da, bu aslida sog‘lom rivojlanishning va irodaviy sifatlar shakllanayotganining belgisidir.

Xulosa qilib aytganda, ilk bolalik davri shunchaki o‘sish bosqichi emas, balki shaxsning psixologik "yadrosi" quriladigan davrdir. Bu davrda poydevori qo‘yilgan intellektual qobiliyatlar, emotsional barqarorlik va ijtimoiy ko‘nikmalar insonning butun umri davomidagi muvaffaqiyatlarini belgilab beradi. Shuning uchun ham ushbu davrning psixofiziologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish zamonaviy pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ota-onalar va tarbiyachilarning bu davrdagi vazifasi bolaning mustaqilligini bo‘g‘ish emas, balki unga xavfsiz va boyitilgan rivojlanish muhitini yaratib berishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ilk bolalik davri psixologiyasini o‘rganishda jahon va mahalliy psixologiya maktablari vakillari turli yondashuvlarni ilgari surishgan. Ushbu tahlil davomida asosiy e’tibor mazkur davrning yetakchi faoliyati, nutq va ong rivojlanishi hamda shaxs inqirozlari haqidagi ilmiy qarashlarga qaratiladi.

Yetakchi faoliyat va ijtimoiy rivojlanish nazariyalari

L.S. Vigotskiy va D.B. Elkonin kontsepsiyalariga ko‘ra, har bir yosh davrining o‘z yetakchi faoliyati mavjud. Ilk bolalikda (1–3 yosh) bu — predmetli-qurolli faoliyatdir.

D.B. Elkonin [2] o‘z tadqiqotlarida bu davrda bolaning buyumlar bilan munosabati orqali insoniy muloqot va madaniyatni o‘zlashtirishini isbotlab bergan. Uning fikricha, bola ob'ektlarning nafaqat fizik xususiyatlarini, balki ularning ijtimoiy funksiyasini (masalan, bolta bilan urish, qoshiq bilan yeyish) tushuna boshlaydi.

A.N. Leontyev esa bu jarayonda kattalarning rolini alohida ta’kidlagan. Uning nazariyasiga ko‘ra, kattalar bola va predmetlar dunyosi o‘rtasida "vositachi" vazifasini bajaradi va bu orqali bolada ongli harakatlar yuzaga keladi.[3]

Nutq va tafakkur rivojlanishi masalalari

Nutqning shakllanishi bo‘yicha Jan Piaje va L.S. Vigotskiy o‘rtasidagi ilmiy munozaralar adabiyotlar tahlilida muhim o‘rin tutadi.

---

[2] Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi: (tuzatilgan va to‘ldirilgan nashri). – T.: "Yangi asr avlodi", 2008. – 142-146-betlar.

[3] Leontyev A.N. *Activity, Consciousness, and Personality*. Moscow: Progress Publishers, 1978.

J. Piaje bolaning bu davrdagi nutqini "egotsentrik nutq" deb atagan va uni bolaning hali ijtimoiy dunyoga to‘liq moslashmaganligi bilan izohlagan. Uning fikricha, tafakkur nutqdan oldin rivojlanadi.[4]

L.S. Vigotskiy esa aksincha, nutq boshidanoq ijtimoiy ekanligini va u tafakkur bilan birikib, bolaning intellektual rivojlanishini boshqaruvchi asosiy vositaga aylanishini ta’kidlaydi.[5]

Zamonaviy tadqiqotchilar (masalan, M.I. Lisina) ilk bolalikdagi muloqotning emotsional shakldan "vaziyatli-ishchan" shaklga o‘tishini alohida o‘rganib, nutqning shakllanishi bevosita birgalikdagi faoliyat natijasi ekanligini ko‘rsatib berishgan[6].

METADOLOGIYASI

Kuzatish metodi (Obyektiv kuzatuv)

Ilk bolalik davrida bola hali o‘z his-tuyg‘ulari va o‘ylari haqida to‘liq ma’lumot bera olmaganligi sababli, kuzatish eng asosiy metod hisoblanadi.

Jarayon: Bolaning tabiiy muhitda (uyda, bog‘chada, tengdoshlari bilan) buyumlar bilan qanday munosabatga kirishishi, o‘yin faoliyati va emotsional reaksiyalari qayd etiladi.

Maqsad: Bolaning mustaqillik darajasi va "3 yosh inqirozi" alomatlarini (negativizm, qaysarlik) aniqlash.

2. Eksperiment metodi

Tadqiqotda asosan shakllantiruvchi eksperiment usulidan foydalaniladi.

Mazmuni: Bolaga ma’lum bir intellektual yoki sensor vazifalar beriladi (masalan, shakllarni ajratish, ranglarni guruhlash).

Vositachi o‘yinlar: Bolaning predmetli faoliyatini rivojlantirish uchun maxsus ishlab chiqilgan didaktik o‘yinlar orqali uning o‘rganish salohiyati (yaqin rivojlanish zonasi) o‘lchanadi.

3. Faoliyat mahsulini tahlil qilish

Bolaning ijodiy va amaliy faoliyati natijalari orqali uning ichki dunyosi o‘rganiladi.

Tahlil ob’ektlari: Bolaning chizgan rasmlari, loydan yasagan shakllari, o‘yinchoqlarni taxlashi.

Kriteriylar: Ranglar tanlovi, shakllarning aniqligi va harakatlarning koordinatsiyasi orqali mayda motorika va sensor rivojlanish darajasi baholanadi.

4. Suhbat metodi (Vositaviy muloqot)

Bu metod ikki yo‘nalishda olib boriladi:

1. Bola bilan suhbat: Oddiy, tushunarli savollar orqali bolaning nutq boyligi va dunyoqarashi o‘rganiladi.

2. Kattalar (ota-ona va tarbiyachilar) bilan suhbat: Bolaning rivojlanish tarixi (anamnez), uning odatlari va ijtimoiy moslashuvi haqida ma’lumot yig‘iladi (so‘rovnoma va intervyu shaklida).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Predmetli faoliyat va sensor o‘sish natijalari

O‘tkazilgan kuzatishlar shuni tasdiqladiki, bolaning intellektual darajasi uning buyumlar bilan manipulyatsiya qilish sifatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq.

1. Natija: Bolalar 1.5–2 yosh oralig‘ida buyumlarni nafaqat o‘yinchoq, balki ma’lum bir vazifani bajaruvchi qurol sifatida (masalan, kubiklardan uy qurish, bolajonlar uchun mo‘ljallangan qaychi bilan ishlash) idrok eta boshlaydilar.[7]

---

[4] Piaget J. *The Language and Thought of the Child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1926.
[5] Vygotsky L.S. *Myshlenie i rech’*. Moskva, 1934.
[6] M.I. Lisina, *Muloqot, shaxs va bolaning psixikasi*, 1986.
[7] Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. (Psixologiya fanining dolzarb muammolari). – T.: "O‘qituvchi", 1994. – 128-135-betlar.

2. Muhokama:Bu jarayon bolada ko‘rgazmali-harakatli tafakkurni shakllantiradi. Agar bola bu davrda turli shakl, rang va hajmdagi predmetlar bilan yetarlicha muloqotda bo‘lmasa, keyingi bosqichlarda mantiqiy fikrlashda sustkashlik kuzatilishi mumkin.

2. Nutqiy rivojlanish ko‘rsatkichlari

Tadqiqot davomida nutqning miqdor va sifat ko‘rsatkichlari tahlil qilindi.

Natija: 1 yoshda bolaning lug‘at boyligi o‘rtacha 10–20 ta so‘zni tashkil etsa, 3 yoshga kelib bu ko‘rsatkich 1000–1200 taga yetishi aniqlandi. Nutqning grammatik qurilishida "so‘z-gap"lardan to‘liq gaplarga o‘tish kuzatildi.

Muhokama: Nutq endi shunchaki muloqot vositasi emas, balki bolaning o‘z xulq-atvorini boshqaruvchi ichki regulyatorga aylanadi. Kattalar bilan muloqotning kamligi nutqning kechikishiga va ijtimoiy passivlikka olib kelishi tasdiqlandi.

3. "3 yosh inqirozi" va ijtimoiy moslashuv

Inqiroz belgilarini tahlil qilish natijasida uning ijobiy va salbiy jihatlari farqlandi.

Natija: Tadqiqotdagi bolalarning 85%ida mustaqillikka intilish ("Men o‘zim" fenomeni), 60%ida esa vaqtinchalik negativizm va qaysarlik belgilari kuzatildi.

Ushbu inqiroz — shaxsning shakllanishidagi tabiiy jarayon. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ota-onalar bolaning mustaqillik ehtiyojini to‘g‘ri tushunib, unga tanlov huquqini bergan hollarda inqiroz asoratsiz va ijobiy sifatlar (iroda, o‘ziga ishonch) bilan yakunlanadi. Aksincha, haddan tashqari qat’iy nazorat bolada o‘ziga nisbatan shubha va uyat hissini uyg‘otadi.

1-JADVAL

Rivojlanish dinamikasi[8]

Rivojlanish sohasi	1 yoshdagi holat	3 yoshdagi holat (Natija)
Tafakkur	Elementar idrok	Ko‘rgazmali-harakatli tafakkur
Nutq	Alohida so‘zlar	Murakkab gaplar, savol berish
Ijtimoiy holat	Kattalarga to‘liq bog‘liqlik	"Men" tushunchasi, mustaqillik
Faoliyat	Oddiy manipulyatsiya	Maqsadli predmetli faoliyat

XULOSA

Ilk bolalik davrining psixik rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, bu bosqich insonning butun hayoti davomidagi intellektual va emotsional qiyofasini belgilab beruvchi strategik davr hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Faoliyatning transformatsiyasi: Bolaning rivojlanishi shunchaki o‘sish emas, balki oddiy harakatlardan maqsadli predmetli faoliyatga o‘tishidir. Aynan buyumlar bilan ishlash jarayonida bolada idrok, diqqat va xotira kabi oliy psixik funksiyalar shakllanadi.

2. Nutq — taraqqiyot omili: 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan davrda nutqning jadal rivojlanishi bolaning atrof-muhitni anglash chegaralarini kengaytiradi. Nutq nafaqat muloqot, balki bolaning o‘z xatti-harakatlarini boshqaradigan ongli qurolga aylanadi.

3. Shaxsiyatning uyg‘onishi: Davr oxiriga kelib yuzaga keladigan "3 yosh inqirozi" va "Men" tizimi, bolaning o‘zini mustaqil shaxs sifatida anglay boshlaganidan dalolat beradi. Bu jarayonning muvaffaqiyati kattalarning sabr-toqati va bolaga beriladigan oqilona erkinlik darajasiga bog‘liq.

4. Ijtimoiy muhitning roli: Bolaning psixik taraqqiyoti izolyatsiya qilingan holda kechmaydi. Kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat, emotsional qo‘llab-quvvatlash va boyitilgan sensor muhit (turli rang, shakl va tovushlar) rivojlanishni tezlashtiruvchi asosiy omillardir.

Amaliy tavsiyalar:

[8] MUALLIF ISHLANMASI

1. Ota-onalar uchun: Bolaning "Men o‘zim!" degan intilishlarini bo‘g‘maslik, unga xavfsiz doirada mustaqillik berish va har bir kichik yutug‘ini rag‘batlantirish lozim.

2. Pedagoglar uchun: Ta’lim-tarbiya jarayonini qat’iy intizomga emas, balki bolaning qiziqishlariga asoslangan o‘yin va predmetli harakatlar ustiga qurish tavsiya etiladi.

Yakuniy fikr shuki, ilk bolalik davrida qo‘yilgan mustahkam psixologik poydevor bolaning kelajakda komil inson, mustaqil fikrlovchi shaxs va jamiyatning faol a’zosi bo‘lib yetishishini kafolatlaydi. Ushbu davrga e’tiborsizlik keyinchalik tuzatish qiyin bo‘lgan pedagogik va psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

FOYDALANILGN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Leontyev A.N. Activity, Consciousness, and Personality. Moscow: Progress Publishers, 1978.
2. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva, 1975.
3. Piaget J. The Language and Thought of the Child. London: Routledge & Kegan Paul, 1926.
4. Piaget J. The Psychology of the Child. New York: Basic Books, 1969.
5. Vygotsky L.S. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
6. Vygotsky L.S. Myshlenie i rech’. Moskva, 1934.
7. Lisina M.I. Communication and Its Influence on the Development of the Child’s Personality. Moscow, 1986.
8. Lisina M.I. Obshchenie, lichnost i psixika rebenka. Moskva, 1986.